

Arkadiusz Machniak

ORCID 0000-0002-8092-9973

DOI:10.30657/pha.34.2022.10

(Instytut Nauk o Polityce, Kolegium Nauk Społecznych UR)

e-mail: machniakarkadiusz@gmail.com

Informacja Wojska Polskiego wobec andersowców w latach 1944–1956

Streszczenie

W artykule przedstawiono działalność jednej z formacji komunistycznego aparatu bezpieczeństwa działającego w Polsce w latach 1944–1956. Informacja Wojska Polskiego powstała w 1943 roku na terenie ZSRR. Zorganizowana została i działała na wzór sowieckich organów bezpieczeństwa. Teoretycznie miała być formacją kontrwywiadowczą. W praktyce była jednak organem terroru komunistycznego, który kontrolował i zniewolił Wojsko Polskie utworzone o boku Armii Czerwonej. Wojskowy aparat bezpieczeństwa zwalczał faktycznych lub wymaginionych wrogów Polski działających w szeregach Wojska Polskiego. Wśród tych rzekomych wrogów byli żołnierze wywodzący się z jednostek Wojska Polskiego dowodzonych podczas II wojny światowej przez gen. Władysława Andersa.

Słowa kluczowe:

Informacja Wojska Polskiego, aparat bezpieczeństwa, Wojsko Polskie, andersowcy

Komunistyczny kontrwywiad wojskowy odegrał ponurą rolę w dziejach Wojska Polskiego w latach 1944–1956. Informacja Wojska Polskiego powołana została w założeniu jako organ kontrwywiadowczy. Szybko jednak – jak zauważają badacze¹ – jej działalność zatraciła swój kontrwywiadowczy charakter, stając się narzędziem represji w Wojsku Polskim.

¹ Warto wspomnieć, że prace badawcze nad działalnością tej formacji prowadzili m.in.: Edward Pawłowski, Jerzy Poksiński, Władysław Tkaczew, Zbigniew Palski, Piotr Semków, Andrzej Świdorski, Adam Marcinkowski, Agnieszka Pietrzak.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie stosunku Informacji Wojska Polskiego do grupy żołnierzy wywodzących się z formacji zbrojnych dowodzonych w czasie II wojny światowej przez gen. Władysława Andersa. Tezą badawczą w tym zakresie jest założenie, że środowisko to postrzegane było przez Informację Wojska Polskiego jako narzędzie w rękach obcych wywiadów, a przez to poddane rozpracowaniu operacyjnemu oraz surowym represjom.

Informacja Wojska Polskiego powstała w trakcie formowania kolejnych jednostek Wojska Polskiego, tworzonych w 1943 roku w wyniku zabiegów komunistów polskich przebywających na terenie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Wojsko to, przy współdziałaniu z Armią Czerwoną (ACz), wkroczyło w 1944 roku na teren okupowanych ziem polskich. Propaganda komunistyczna głosiła hasła wyzwolenia i wolności, w praktyce jednak fakt ten oznaczał początek nowej rzeczywistości politycznej dla narodu polskiego. Polskie jednostki wojskowe, które przy boku ACz wkraczały na tereny ziem polskich w 1944 roku, określane były mianem Ludowego Wojska Polskiego (LWP). Wojsko to faktycznie jednak wykorzystane zostało do zaprowadzenia nowego ładu politycznego w Polsce i stanowiło, obok aparatu bezpieczeństwa, jeden z filarów reżimu komunistycznego w powojennej Polsce.

Jednocześnie Wojsko Polskie po 1945 roku, pomimo jego udziału w kreowaniu nowego ładu publicznego, samo zostało poddane rozpracowaniu i szeroko zakrojonym represjom, realizowanym przez Informację Wojska Polskiego. Sprzyjały temu wytyczne określane przez gremia komunistów polskich, którzy przejęli władzę w Polsce, oraz absurdalna szpiegomania. Umożliwiło to kierownictwu Informacji Wojska Polskiego skonstruowanie teorii nieomyślności tej formacji w tropieniu przeciwników politycznych. Do takich rzekomych przeciwników zaliczono andresowców.

Formowanie 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki na terenie ZSRR odbywało się we według etatów przewidzianych dla dywizji piechoty gwardii ACz. W jej strukturze organizacyjnej znalazł się Oddział Informacji, który stał się załącznikiem Informacji Wojska Polskiego. Można zatem przyjąć, że formacja ta powstała 14 maja 1943 roku, to jest z dniem ukazania się pierwszego rozkazu organizacyjnego dowódcy 1. DP².

W dniu 12 września 1945 roku utworzony został Główny Zarząd Informacji Wojska Polskiego (GZI WP), którego struktura obejmowała:

- Wydział I – ochrona kontrwywiadowcza MON i podległych mu bezpośrednio instytucji wojskowych,
- Wydział II – walka z agenturą przeciwnika i jej poszukiwania,
- Wydział III – kierowanie działalnością podległych terenowych organów Informacji i prowadzenie w nich pracy kontrolno-instruktorskiej,
- Wydział IV – nadzorowanie pracy śledczej terenowych organów Informacji i prowadzenie ważniejszych śledztw,
- Wydział V – obserwacja zewnętrzna oraz inwigilacja osób będących w zainteresowaniu organów Informacji,
- Wydział VI – uzupełnienie i dobór odpowiednich kadr do organów Informacji, także ich kontrola,
- Wydział VII – ewidencja spraw operacyjnych i archiwalnych,

² W. Tkaczew, *Organa informacji Wojska Polskiego 1943–1956. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 2007, s. 11.

- Wydział VIII – szyfry i łączność,
- Sekcja IX – wypłaty i rozliczenia finansowe GZI WP, kontrola wydatków w terenowych organach Informacji,
- Wydział Administracyjno-Gospodarczy – prowadzenie spraw kwaterunkowych oraz zaopatrzenie żywnościowe, mundurowe i techniczne, uzbrojenie w ramach GZI WP,
- Komenda Ochrony – ochrona budynku GZI WP, wydawanie przepustek oraz kontrola wchodzących i wychodzących, obsługa centrali telefonicznej i sprzątanie pomieszczeń,
- Sekretariat – praca bieżąca na rzecz kierownictwa GZI WP oraz prowadzenie terminarza ważniejszych przedsięwzięć, spotkań, sprawozdań i analiz, rozpracowywanie oficerów Informacji podejrzanych o utrzymywanie kontaktów z krajami kapitalistycznymi lub placówkami dyplomatycznymi tychże³.

Równocześnie z rozwojem i przekształceniami centralnych struktur Informacji Wojska Polskiego tworzono jej terenowe struktury, które zajmowały się rozpracowywaniem osłanianych jednostek Wojska Polskiego.

Ogółem w okresie wojny, oprócz GZI WP, utworzono Wydziały Informacji 1. i 2. Armii Wojska Polskiego, 34 oddziały Informacji i 5 sekcji związków taktycznych, szkół oficerskich i pułków zapasowych⁴. Struktura organizacyjna Wydziału Informacji przypisanego do konkretnego Okręgu Wojskowego przedstawiała się następująco: Kierownictwo, Sekretariat, Grupa Szyfrowa, I Sekcja, II Sekcja, III Sekcja, IV Sekcja, V Sekcja, Grupa Personalna, Grupa Finansowa, Grupa Ewidencji, Komendantura, Cela Więzienia Tymczasowego. Skład osobowy: oficerów – 32, podoficerów – 13, kontraktowych – 3 pracowników⁵.

Od 1 marca 1948 roku wprowadzono nowe nazewnictwo dla terenowych struktur Informacji Wojska Polskiego. Zgodnie z rozkazem Szefa GZI WP, Oddział Informacji Okręgu Wojskowego przemianowano na Okręgowy Zarząd Informacji. Wydziały Informacji Dywizji i WOP pozostały bez zmian. Również Sekcje Informacji I kategorii i Sekcje Informacji Brygad pozostały bez zmian⁶.

Na podstawie uchwały Rady Ministrów 3 września 1955 roku Informacja Wojska Polskiego podporządkowana została Komitetowi do spraw Bezpieczeństwa Publicznego (KdsBP) przy Radzie Ministrów. Zgodnie z powyższą uchwałą, do zakresu działania wojskowych organów bezpieczeństwa należały: walka z wymierzoną przeciwko Wojsku Polskiemu działalnością obcego wywiadu, państw kapitalistycznych i jego ekspozytur wśród „reakcyjnych” ugrupowań emigracyjnych; walka z wrogą działalnością wymierzoną przeciwko jednostkom Wojska Polskiego na terenie kraju, próbami tworzenia w wojsku nielegalnych organizacji, wrogą działalnością polityczną i ter-

³ *Ibidem*, s. 15-16.

⁴ Cz. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru. Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945*, Warszawa 1993, s. 44.

⁵ Centralne Archiwum Wojskowe [dalej: CAW], 1544/73/167, *Etat nr Z-8/20-II kategorii Wydziału Informacji Okręgu Wojska Polskiego z 26 września 1945 r.*, k. 1.

⁶ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej [dalej: AIPN], 834/9, *Rozkaz nr 064 Szefa Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego z 11 marca 1948 r.*, k. 123-124.

rorystyczną; zapobieganie aktom dywersji i dezercji; zabezpieczenie przestrzegania tajemnicy wojskowej⁷.

Na podstawie uchwały Rady Ministrów struktura organizacyjna Informacji Wojska Polskiego w 1955 roku kształtowała się w sposób następujący: Kierownictwo GZI MON, któremu podlegała „centrala” w składzie Wydziału Organizacyjnego, Wydziału Łączności Specjalnej, Zarządy nr I, II i IV oraz Oddziały: IV, Kadry, Ewidencyjno-Opiniotawczy, Finansów, Administracyjno-Gospodarczy, Komendantura, Ambulatorium, Kompania Samochodowa i Kompania Wartownicza. Pod GZI MON podporządkowano: Zarząd Informacji Wojsk Lądowych i Ochrony Przeciwlotniczej z podległymi sobie Wydziałami Informacji i Sekcjami Informacji, Zarząd Informacji Marynarki Wojennej z podporządkowanymi Wydziałami Informacji i Sekcjami Informacji, Zarząd Informacji Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego z podległymi Wydziałami Informacji, Zarząd Informacji Wojsk Ochrony Pogranicza z podległymi Wydziałami Informacji. Ponadto pod GZI MON podporządkowane były Zarządy Informacji: Warszawskiego Okręgu Wojskowego, Pomorskiego Okręgu Wojskowego i Śląskiego Okręgu Wojskowego, którym łącznie podporządkowano właściwe terenowo Wydziały Informacji i Sekcji Informacji. Za proces kształcenia kadr odpowiadała Szkoła Oficerów Informacji⁸.

Na podstawie zarządzenia Prezesa Rady Ministrów z 28 listopada 1956 roku ponownie dokonano reorganizacji Informacji Wojska Polskiego, wyłączając ją ze struktur KdsBP i włączając bezpośrednio do MON, a w zakresie Wojsk Wewnętrznych do MSW⁹.

Oficerowie Informacji Wojska Polskiego byli poddawani bezwzględnej indoktrynacji politycznej. Cechowała ich nienawiść do „wroga klasowego” – własne zdanie na temat ewentualnej winy aresztowanego zastępował aksjomat nieomyślności tej służby, zatem każdy, kto został aresztowany, musiał być winny, gdyż inaczej nie zostałby aresztowany¹⁰.

Informacja Wojska Polskiego sformowana na terenie ZSRR u boku ACz, a wraz z tą armią wkraczająca w 1944 roku na teren ziem polskich, postrzegana była jako policja polityczna lub jej organy pomocnicze¹¹.

Już po wkroczeniu na tereny wyzwolanych spod okupacji niemieckiej dawnych obszarów ziem polskich Szef Informacji Wojska Polskiego wydał polecenie, aby służba ta przy zakładaniu spraw operacyjnych stosowała odpowiednie „zabarwienia”, tj. specyficzną kategorię zainteresowania operacyjnego. Zgodnie z tym poleceniem, w pracy operacyjnej należało uwzględnić poniższe „zabarwienia”:

1. szpiedzy,
2. terroryści,
3. dywersanci,

⁷ *Ibidem*, 834/48, Uchwała nr 683/55 Rady Ministrów z 3 września 1955 r. o włączeniu wojskowych organów bezpieczeństwa oraz ich zakresu działania do Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego, k. 62.

⁸ *Ibidem*, 1583, Schemat strukturalny organów informacji Ministerstwa Obrony Narodowej z 1955 r., k. 29.

⁹ *Ibidem*, 834/47, Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów o włączeniu wojskowych organów bezpieczeństwa do Ministerstwa Obrony Narodowej i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 28 listopada 1956 r., k. 149.

¹⁰ A. Macinkowski, Z. Pałski, *Ofiary stalinowskich represji w Wojsku Polskim*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1990, nr 1-2, s. 173.

¹¹ Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Zespół nr 108, sygn. 116, H-2, t. IV Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Rzeszowie, *Instrukcja Armii Krajowej z 26 października 1944 r.*, k. 82.

4. szkodnicy,
5. zdrajcy,
6. powstańcy,
7. akowcy,
8. wroga agitacja,
9. inne.

O ile „zabarwienia” od 1 do 5 nie wymagały wyjaśnienia, to w przypadku pozostałych Szef Informacji WP polecił, aby przy kategorii „powstańcy” brać pod uwagę osoby należące do różnych ugrupowań antyrządowych i organizacji podziemnych, z wyjątkiem osób należących do Armii Krajowej. Przy haśle „akowcy” należało brać pod uwagę byłych żołnierzy AK oraz osoby ją wspierające – obecnie i wcześniej. Przy temacie „wroga agitacja” inwigilowano osoby prowadzące agitację skierowaną przeciwko istniejącemu ustrojowi, rządowi i sprzymierzeńcom, a także wychwalające polski rząd emigracyjny. Przy haśle „inne” należało zwracać uwagę na wszystkie osoby, których wroga działalność nie odnosiła się do żadnej z wyżej wymienionych kategorii. Polecenie to wynikało z faktu, że zdarzały się przypadki zakładania spraw o „zabarwienie” nieodpowiadającym zgromadzonym materiałom¹².

Warto zaznaczyć, że w powyższych wytycznych nie było jeszcze mowy o andersowcach, aczkolwiek środowisko to było już w zainteresowaniu Informacji. Co istotne, już na tym etapie Informacja Wojska Polskiego zaczynała obejmować swoim zainteresowaniem operacyjnym szerokie środowiska do rozpracowania.

W sierpniu 1944 roku Informacja WP zainicjowała realizację pierwszych czynności ukierunkowanych na rozpracowanie środowiska andersowców. Zarzucano im, że negatywnie nastawiają ludność wyzwolanych ziem polskich do wkraczającej armii polskiej, przedstawiając jednostki „ludowego” Wojska Polskiego jako armię komunistów i Żydów w przebraniu. Według Informacji WP, taka rzekoma postawa andersowców miała wywoływać wrogie nastroje społeczeństwa wobec żołnierzy i oficerów LWP, ci zaś z kolei reagowali analogicznym stosunkiem do miejscowej ludności. W ocenie Informacji, agentura andersowska prowadziła nasiloną agitację przeciwko formacji wojskowej i polityce władz komunistycznych głównie w zakresie rozbijania AK i mobilizacji obywateli do LWP. Zarzucano andersowcom, że wewnątrz jednostek LWP, podsycają nacjonalizm i antysemityzm, prześladują Rosjan i Żydów. Informacja WP rejestrowała rzekome przypadki nieposłuszeństwa wobec rozkazów dowódców rosyjskich¹³.

W wyniku podejmowanych przedsięwzięć specjalnych aparat informacyjny 1. Armii Wojska Polskiego do maja 1944 roku wyłonił ze stanu osobowego wchodzących w jej skład związków taktycznych i oddziałów m.in. 221 żołnierzy, którzy służyli w formacjach zbrojnych dowodzonych przez gen. Andersa, a którzy z różnych przyczyn nie ewakuowali się z nim na Bliski Wschód¹⁴.

¹² AIPN, 834/1, *Pismo Szefa Zarządu Informacji Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego do Naczelnika Oddziału Informacji 3-go Szkoleniowego Pułku Czołgów z 17 października 1944 r.*, k. 35.

¹³ *Ibidem*, 834/1, *Pismo Szefa Wydziału Informacji Armii Polskiej w ZSRR do wszystkich Naczelników Oddziałów Informacji Wojska Polskiego z 19 sierpnia 1944 r.*, k. 69.

¹⁴ J. Poksiński, „TUN”: *Tatar–Utnik–Nowicki*, Warszawa 1992, s. 27.

Jednym z istotnych elementów pracy agenturalno-operacyjnej w walce z rzekomą agenturą andersowską było ustalenie osób, które pozostały na terenie ZSRR w „podejrzanych” okolicznościach. Do 10 sierpnia 1944 roku Informacja WP ujawniła wśród kadry wojskowej zaledwie 10 osób, które pozostawały na terenie ZSRR wskutek aresztowania ich jako byłych andersowskich oficerów. Oddział Informacji 1. DP nie posiadał danych dotyczących takich osób. W ocenie Szefa Wydziału Informacji Armii Polskiej w ZSRR, rozpracowywanie andersowskiego „elementu” przez podległą mu służbę było prowadzone bardzo słabo¹⁵.

Czynności realizowane przez oficerów Informacji Wojska Polskiego nie były satysfakcjonujące w ocenie szefostwa tej formacji. Wykazywano, że Oddział Informacji 3. DP, dysponując danymi 63 osób ze środowiska andersowców, realizuje zadania operacyjne przy użyciu agentury tylko wobec dwóch z nich. Powody takich a nie innych efektów pracy operacyjnej upatrywano w braku agentury w tym środowisku. W 1. DP, na 59 andersowców, zwerbowanych zostało tylko trzech. W 3. DP, z 63 andersowców zwerbowano tylko dwóch. Lepiej wypadł Oddział Informacji 2. DP, który w maju 1944 roku realizował akcję agenturalną o kryptonimie „Politykierzy”. Jednocześnie kierownictwo Informacji WP typowało, że w ostatnim czasie, w wyniku mobilizacji nowych roczników, do Wojska Polskiego napłynęły osoby związane ze środowiskiem andersowców. Ich ujawnienie przy dotychczasowych możliwościach operacyjnych Informacji WP mogło okazać się niemożliwe. W związku z tym nałożono na naczelników Oddziałów Informacji Wojska Polskiego, obowiązek zintensyfikowania czynności agenturno-operacyjnych w celu ujawniania i rozpracowywania agentury andersowskiej¹⁶.

Koniec II wojny światowej przyniósł wzmoczenie represji wobec andersowców, podejrzewanych o prowadzenie wrogiej działalności w Wojsku Polskim.

Nie można wykluczyć, że zainteresowaniu środowiskiem andersowców sprzyjały sygnały, jakie napływały ze strony polskiej emigracji politycznej.

W rozkazie z 6 lipca 1945 roku gen. Anders dawał wyraz przekonaniu, że sytuacja polityczna musi ulec zmianie, natomiast żołnierze 2. Korpusu zobowiązani są czekać na dalsze dyspozycje. Jednak sytuację podkomendnych gen. Andersa boleśnie określił fakt usankcjonowania przez aliantów zaboru przez ZSRR około połowy dawnego terytorium RP. Stawiało to pod znakiem zapytania możliwość powrotu do kraju żołnierzy gen. Andersa, w znacznej części wywodzących się z dawnych Kresów Wschodnich. Końcem maja 1946 roku władze brytyjskie ogłosiły rozpoczęcie demobilizacji Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie¹⁷. W okresie powojennym Informacja Wojska Polskiego kontynuowała rozpracowywanie środowiska andersowców, a apogeum tych działań nastąpiło pomiędzy czerwcem 1945 roku a grudniem 1946¹⁸.

¹⁵ AIPN, 834/1, *Pismo Szefa Wydziału Informacji Armii Polskiej w ZSRR do wszystkich Naczelników Oddziałów Informacji Wojska Polskiego z 19 sierpnia 1944 r.*, k. 70.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ T. Kondracki, *Gen. W. Anders a zagadnienie utrzymania Polskich Sił Zbrojnych w gotowości do działań po 1945 r.* [w:] *Bitwy gen. Andersa. Studia i materiały do dziejów 2 Korpusu Polskiego*, t. VIII, red. B. Polak, W. Handke, Z. Józwiak, Leszno 2007, s. 129-130.

¹⁸ W. Tkaczew, *Powstanie i działalność organów informacji Wojska Polskiego 1943-1948. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 1994, s. 195.

Od października 1945 roku Informacja WP, na podstawie instrukcji Szefa GZI nr 6650/2, poddała infiltracji środowisko żołnierzy polskich powracających do kraju, w celu ustalenia osób powiązanych z wywiadem w armii gen. Andersa, jak również ustalenia danych personalnych oficerów starszych, wywodzących się z tych sił zbrojnych. Rozpracowanie grupy andersowców realizowane było na podstawie wytycznych Szefa GZI przy wykorzystaniu sieci tajnych współpracowników i ich szczególnego uplasowania w środowisku andersowców oraz aktywnego prowadzenia spraw operacyjnych założonych na to środowisko¹⁹.

W dniu 21 października 1945 roku Informacja WP aresztowała pod zarzutem szpiegostwa Jerzego Somarę, narodowości ukraińskiej, urodzonego 1917 roku w powiecie leskim. W śledztwie zaznał on, że w 1940 roku został wywieziony na roboty przymusowe do Niemiec. W maju 1945 roku znajdował się w obozie Blamberg, gdzie chorąży z armii gen. Andersa zwerbował go do współpracy z wywiadem tej armii. W sierpniu 1945 roku Somara otrzymał instrukcje dotyczące realizacji następujących zadań na terenie Polski: zbierać informacje o stanie liczebnym LWP i dyslokacji jednostek wojskowych, rozpoznawać morale żołnierzy i ludności cywilnej Polski, a także sytuację gospodarczą kraju, ustalić stosunek Polaków do Rosjan i odwrotnie, jak również rozpoznawać dyslokacje jednostek ACz. Somara został zatrzymany podczas przekraczania granicy Polski²⁰.

Od początku 1946 roku żołnierze wywodzący się z armii gen. Andersa określani byli jako osoby „skompromitowane” – do grupy tej zaliczano również byłych żołnierzy AK, oficerów Wojska Polskiego sprzed 1939 roku, Polaków wcielonych do armii niemieckiej, osoby, które dobrowolnie ujawniły się, członków Polskiego Stronnictwa Ludowego, członków przedwojennych organizacji, sądzonych w ZSRR za działalność polityczną, współpracowników i pracowników „dwójki” [Oddziału II Sztabu Generalnego WP – przyp. A.M.]²¹.

W przypadku wstępowania w szeregi jednostek LWP byłych żołnierzy wywodzących się z jednostek dowodzonych przez gen. Andersa, poddawano ich aktywnemu rozpoznaniu agenturalnemu, jak również podejmowano starania budowy bazy agenturalnej w tym środowisku. GZI WP miał uzyskać szereg „niekontrolowanych” informacji, wskazujących na to, że byli żołnierze gen. Andersa przygotowują w porozumieniu z byłą niemiecką agenturą w Polsce zbrojną akcję przeciwko rządowi. Andersowcy rozpoznawani byli już na etapie powrotu do kraju – głównie w przypadku powracania niezwartymi transportami wojskowymi i nieprzejścia przez rejestrację Komisji Poboru i Uzupełnień²².

Według przyjętych kryteriów, w latach 1946–1947 pod obserwacją agenturalną Informacji Wojska Polskiego znalazło się 116 byłych żołnierzy armii gen. Andersa (52 oficerów, 36 podoficerów, 29 szeregowych)²³.

¹⁹ W. Tkaczew, *Organa informacji Wojska Polskiego 1943–1956...*, s. 258.

²⁰ *Ibidem*, s. 260.

²¹ AIPN, 834/5, *Pismo Szefa Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego do wszystkich Szefów Oddziałów Informacji Wojska Polskiego z 17 października 1946 r.*, k. 154-155.

²² *Ibidem*, 834/5, *Pismo Szefa Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego do wszystkich Szefów Oddziałów Informacji WP z 1946 r.* [brak daty dziennej – przyp. A.M.], k. 90.

²³ Z. Palski, *Agentura informacji wojskowej*, Warszawa 1992, s. 19.

W dniu 9 kwietnia 1946 roku podczas przekraczania granicy Polski została zatrzymana Irena Baranowska. W śledztwie ustalono, że była ona szpiegiem armii Andersa. W 1945 roku prowadziła prozachodnią propagandę wśród Polaków w amerykańskiej strefie okupacyjnej Niemiec. Od 6 grudnia 1945 roku przebywała w Polsce, gdzie wykonywała zadania wywiadowcze polegające na zbieraniu danych o LWP. Za swoją działalność została skazana na 8 lat pozbawienia wolności²⁴.

Nawet osoby choćby tylko podejrzewane o utrzymywanie kontaktów z andersowcami przebywającymi na stałe za granicą poddawane były rozpracowaniu agencjonalnemu. Przykładowo, agent ps. „Sęk” donosił, że w jednej z terenowych jednostek wojskowych figurant, czyli osoba pozostająca w zainteresowaniu Informacji WP, utrzymuje kontakty z andersowcami przebywającymi w Anglii, którzy mieli przekazywać środki finansowe na działalność podziemia w Polsce²⁵. Informacja WP konstruowała tezy, jakoby gen. Anders był finansowany przez angielski rząd, ponadto sam miałby być zaangażowany w nielegalne kombinacje finansowe²⁶.

Informacja Wojska Polskiego pozyskiwała też informacje o zainteresowaniach kadry żołnierskiej LWP tematami, które postrzegane były jako wrogie i niebezpieczne, jak np. środowisko andersowców²⁷. Utrzymywała, że obce wywiady, w oparciu m.in. o kontakty andersowców, prowadzą akcje wywrotowe, wciągając do swych działań żołnierzy zmobilizowanych po 1944 roku²⁸.

W dniu 1 lipca 1946 roku Informacja WP wszczęła śledztwo przeciwko niejakiemu Grzegorzewiczowi, który miał być agentem wywiadu armii gen. Andersa. W toku śledztwa ustalono, że po kursie w szkole wywiadu w Paryżu został on wysłany do Polski z zadaniem nawiązania kontaktów z rezydentami wywiadu armii gen. Andersa oraz z nielegalnym podziemiem. Grzegorzewicz został aresztowany podczas przekraczania granicy państwowej, a po zakończeniu śledztwa skazany na 7 lat więzienia²⁹.

Niezwykle istotnym zagadnieniem jest ukazanie metod i form pracy śledczej Informacji Wojska Polskiego. Przymus fizyczny stanowił integralną część tej pracy. Piotr Semków, jeden z badaczy jej działalności, słusznie zauważa, że metody przymusu od samego początku powszechnie stosowali oficerowie tej służby, wywodzący się z kontrwywiadu Armii Czerwonej „Smiersz”. Pomimo podjętych we wrześniu 1945 roku przez płk. Jana Poniedziałnikowa, zastępcę Szefa GZI WP, prób wyeliminowania takich nadużyć, nie udało się ich nawet przyhamować³⁰.

Od połowy 1948 do końca 1953 roku stosowano następujące metody: przymus fizyczny, polegający na długotrwałych, wielogodzinnych przesłuchaniach, bez przerw na odpoczynek dla aresztanta, długotrwałych przesłuchaniach w pozycji stojącej,

²⁴ W. Tkaczew, *Organa informacji Wojska Polskiego...*, s. 260-261.

²⁵ AIPN, 2386/30110, *Biuletyn miesięczny nr 2 z października 1947 r. Biura Studiów Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego*, k. 8.

²⁶ AIPN, 2386/30144, *Biuro Studiów Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego, skrypt pt. „Reakcja polska na emigracji”*, k. 4.

²⁷ CAW, IV.510.5.970, *Raport Wydziału Polityczno-Wychowawczego 8 Oddziału WOP z 6 lutego 1946 r.*, k. 262.

²⁸ AIPN, 2386/18017, *Sprawozdanie Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego za 1948 r.*, k. 81.

²⁹ W. Tkaczew, *Organa informacji Wojska Polskiego...*, s. 261.

³⁰ P. Semków, *Informacja Marynarki Wojennej w latach 1945–1957*, Warszawa 2006, s. 118.

osadzeniu w karcerze, oblewaniu wodą, świeceniu lampą elektryczną w oczy, przesłuchiowaniu w zimie przy otwartym oknie, pozbawianiu aresztowanych spacerów i ciepłych posiłków, przymus psychiczny polegający na groźbach pozbawienia życia bez wyroku sądowego, groźbach skazania na karę śmierci nawet przy braku podstaw ku temu, straszaniu aresztowaniem rodziny i bliskich, fałszywym informowaniu o losie rodziny, wymuszaniu i żądaniu nieprawdziwych zeznań od osób skazanych na karę śmierci, którym sugerowano, że w ten sposób mogą uchronić się od wykonania wyroku. Nakłaniano do składania zeznań poprzez powoływanie się na interes państwa i partii, obiecywano szybkie załatwienie zwolnienia z więzienia, łagodzenie reżimu śledczego w przypadku składania korzystnych dla śledztwa zeznań. Sugerowano treść zeznań w drodze rozmów, konfrontacji, okazywania zdjęć osób, które miały być obciążone winą, odczytywano fragmenty zeznań innych aresztowanych³¹.

Liczne przykłady bestialstwa i niepraworządności, będące immamentną składową pracy śledczej Informacji WP, świadczą o tym, że w latach 1945–1948 fingowano i fałszowano zarzuty stanowiące podstawę realizacji spraw śledczych o charakterze politycznym. Należy przyjąć, że w latach 1945–1948 służba ta w podobny sposób postępowała w stosunku do kadry wojskowej. Przedstawione fakty i dociekania ewidentnie wskazują, że Informacja Wojska Polskiego była wyjątkowo represyjną służbą, wykorzystywaną przez ówczesne władze komunistyczne do niszczenia faktycznych i wymaganych przeciwników w szeregach LWP³².

W areszcie GZI WP zmarł 22 lipca 1948 roku – na skutek pobicia i stosowania niedozwolonych metod śledczych – ppłk Lucjan Załęski, szef sztabu 3. DP, który w czasie II wojny światowej wydostał się z ZSRR wraz z armią gen. Andersa. Po powrocie do kraju w 1946 roku wstąpił do LWP. W lipcu 1948 roku, na polecenie zastępcy Szefa GZI WP płk. Anatola Fejgina, zastosowano wobec ppłk. Załęskiego tzw. przesłuchania trzeciego stopnia, czyli bicie w pięty i plecy, co doprowadziło do jego zgonu³³.

W 1952 roku wprowadzono po raz kolejny nowe „zabarwienia” operacyjne, ustalając tym razem aż 22 kategorie. Rozszerzona została grupa podejrzanych środowisk, gdyż zaliczono do nich osoby utrzymujące kontakty korespondencyjne z obywatelami państw kapitalistycznych, posiadające bliskich krewnych wśród emigracji politycznej, tj. emigracji politycznej po roku 1939, byłych dezertersów wychwalających politykę „imperialistów” angloamerykańskich, osoby, które poprzednio pracowały w przedstawicielstwach państw kapitalistycznych, a także tych, których bliscy krewni pracowali lub pracują w takich instytucjach.

Rok 1953 przyniósł ograniczenie liczebności kategorii zainteresowań do zaledwie ośmiu:

1. przedwojenni oficerowie i podoficerowie;
2. byli członkowie „reakcyjnego” podziemia w okresie okupacji i po „wyzwoleniu” (WiN, NSZ, UPA, AK, BCh, PAL itd.);

³¹ J. Poksiński, „TUN”..., s. 64-65.

³² W. Tkaczew, *Wypaczenia w pracy śledczej służby informacji WP w latach 1945–1948*, „Poglądy i Doświadczenia”, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Zmechanizowanych we Wrocławiu 1992, nr 2, s. 98.

³³ J. Poksiński, „TUN”..., s. 42.

3. byli szeregowi członkowie faszystowskich organizacji politycznych przed wojną (np. Strzelec, Legion Młodych);
4. byli szeregowi członkowie „burżuazyjnych” partii politycznych i członkowie organizacji społecznych (prawicowi PPS-owcy, prawicowi PSL-owcy, członkowie Chadecji, Związku Hallerczyków, działacze związku rezerwistów, działacze przysposobienia wojskowego);
5. osoby występujące się okupantom niemieckim, żołnierze armii niemieckiej i jej pomocniczych formacji (np. organizacja Todt);
6. usunięci z szeregów PZPR, PPR i PPS z przyczyn politycznych;
7. osoby, które służyły w formacjach wojskowych na Zachodzie (Korpus Andersa, Polskich Sił Zbrojnych w Anglii, Royal Air Force itp.);
8. osoby, które pracowały w przedstawicielstwach państw „imperialistycznych” lub ich krewni pracujący w tym momencie w takich instytucjach³⁴.

Andersowcy, jako jedno ze środowisk wojskowych inwigilowanych przez Informację Wojska Polskiego, rozpracowywani byli w ramach tzw. Teczek Kontrolno-Operacyjnych (TKO) oraz w ramach Akt Rozpracowań Pojedynczych (ARP) i Akt Rozpracowań Grupowych (ARG). Tzw. TKO zakładane były na osoby, na które posiadano sprawdzone materiały kompromitujące, przeważnie z ich przeszłości. Z kolei ARP i ARG zakładano na podstawie sprawdzonych materiałów na osoby prowadzące lub mogące prowadzić działalność wroga, dla ustalenia powiązań, faktów wrogiej działalności i zdobycia dowodów. ARP dotyczyły pojedynczych osób prowadzących wrogą działalność, natomiast ARG – grupy osób powiązanych ze sobą organizacyjnie w prowadzeniu takiej działalności³⁵.

Na podstawie uzyskanych informacji, wskazujących na możliwą penetrację wywiadu angielskiego w środowisku polskich żołnierzy wywodzących się z PSZ na Zachodzie, wydane zostało polecenie, aby zaktywizować rozpoznanie tej właśnie grupy żołnierskiej – głównie oficerów i podoficerów. Dokładne sprawozdania dotyczące rozpoznawania polskiej kadry wywodzącej się z PSZ na Zachodzie przekazywane były do Oddziału II GZI WP wraz z informacjami takimi, jak plany rozpracowań oraz charakterystyki agentury zaangażowanej w rozpoznawanie tego środowiska³⁶.

Zwalczając „wroga klasowego”, jakim byli andersowcy, Informacja WP mogła poszczycić się szeregiem „sukcesów” w zakresie ujawniania i likwidowania poszczególnych grup i pojedynczych osób działających destrukcyjnie w wojsku. Osiągnięcia tej służby przejawiały się również w dziedzinie profilaktyki personalnej, co w znacznej mierze miało pomagać w oczyszczeniu szeregów wojska z elementów wrogich i obcych klasowo. Należy zaznaczyć, że w ocenie MON zasadniczy tok

³⁴ Z. Palski, *Informacja Wojska Polskiego w latach 1943–1957*, „Pamięć i Sprawiedliwość”. Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej 1997, nr 2, s. 11-12.

³⁵ AIPN, 836/224, *Zarządzenie nr 65/HB Szefa Głównego Zarządu Informacji Ministerstwa Obrony Narodowej z 21 maja 1952 r.*, k. 190-191.

³⁶ *Ibidem*, 834/15, *Pismo Zastępcy Szefa Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego do wszystkich Szefów Okręgowych Zarządów Informacji z 3 lutego 1950 r.*, k. 6-7.

działalności Informacji Wojska Polskiego w zakresie walki z wrogiem był słuszny, a ocena sytuacji politycznej panującej w wojsku prawidłowa³⁷.

Zgodnie z zaleceniami władz partyjno-rządowych, Informacja WP powinna maksymalną uwagę i całą zasadniczą pracę nastawić na ujawnienie działalności szpiegowskiej, dywersyjnej, sabotażowej, terrorystycznej, spisków mających na celu obalenie „władzy ludowej”, względnie zdradę ojczyzny, stosując szeroko kombinacje operacyjne, systematycznie ulepszać pracę śledczą drogą wszechstronnej analizy posiadanych materiałów i głębokiego ich rozpracowania oraz zwiększać intensywność pracy kontrolno-instruktorskiej³⁸.

Od 15 kwietnia 1955 roku w pracy Informacji WP przestały obowiązywać TKO, w ramach których inwigilowano m.in. andersowców. Analiza, jaka została przeprowadzona w zakresie zasadności ich dalszego prowadzenia, wykazała brak przydatności oraz „polityczną niesłuszność”. Informacje zawarte w tych teczkach dotyczyły różnych faktów z przeszłości osób objętych zainteresowaniem operacyjnym, w wielu przypadkach uzyskanych na podstawie materiałów kompromitujących. Metoda ta prowadziła do uzyskiwania jednostronnych informacji i niesprawdzonych danych z życia osób w wielu przypadkach lojalnych. Zgodnie z wytycznymi, TKO zostały przekształcone w ARP. W Oddziale VII GZI i w Sekcjach VII Zarządów Informacji zlikwidowano kartotekę TKO³⁹.

Lata pięćdziesiąte XX wieku przyniosły kontynuowanie rozpracowania środowiska andersowców i stosowanie fizycznego terroru wobec żołnierzy.

Najwyższy Sąd Wojskowy, na podstawie sfingowanych przez Informację WP zarzutów, oskarżył 24 kwietnia 1953 roku kilku żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych, w tym mjr. Brunona Zerbsta, byłego oficera 2. Korpusu, walczącego pod Monte Cassino. W 1947 roku, po powrocie do Polski, wstąpił on w szeregi LWP, gdzie pełnił służbę w Oddziale II Sztabu Generalnego. W grudniu 1952 roku został aresztowany przez Informację WP pod zarzutem usiłowania obalenia przemocą ustroju państwa polskiego oraz szpiegostwo na rzecz państw zachodnich. Wobec mjr. Zerbsta stosowano podczas śledztwa przemoc fizyczną i psychiczną. Na podstawie materiałów dostarczonych przez Informację WP został on skazany na karę śmierci, a wyrok wykonano 21 sierpnia 1953 roku⁴⁰.

W ocenie GZI MON, do lipca 1953 roku w pracy poszczególnych centralnych i terenowych struktur Informacji WP występowały poważne błędy. Przyznano, że oficerowie i ich przełożeni, w celu uzyskania pożądanych efektów, tendencyjnie przedstawiali wyniki pracy, dopuszczając się jednocześnie fałszowania danych. Stwierdzano, że w wielu przypadkach pracownicy Informacji WP nie podlegali stosownej kontroli przy prowadzeniu spraw, ocenianych jako „naciągane”. Metody takie, jak np. „konwajer”, tj. długotrwałe i ciągłe przesłuchiwanie oskarżonego przez kilka dni, miały na celu doprowadzenie do krańcowego psychicznego i fizycznego wyczerpania przesłuchiowanych. Jako remedium na zaistniałe przypadki nieprawidłowości Szef GZI MON

³⁷ AIPN, 834/18, *Rozkaz nr 9/Inf. Ministra Obrony Narodowej z 19 grudnia 1950 r.*, k. 16.

³⁸ *Ibidem*, k. 22.

³⁹ AIPN, 834/36, *Pismo Szefa Głównego Zarządu Informacji Ministerstwa Obrony Narodowej z 31 grudnia 1954 r.*, k. 37-38.

⁴⁰ J. Poksiński, „TUN”..., s. 171.

nakazał przestrzeganie obowiązujących przepisów prawa, zwiększenie poziomu wychowania partyjno-politycznego żołnierzy Informacji Wojska Polskiego, podnoszenie poziomu pracy operacyjnej oraz śledczej, tępienie przypadków „naciągania” spraw, zwalczanie tendencji do stosowania prowokacji jako metody sprzecznej z pracą tej służby⁴¹.

Wydarzenia polityczne, jakie miały miejsce w komunistycznej Polsce w połowie lat pięćdziesiątych XX wieku, ogarnęły również komunistyczne organy bezpieczeństwa publicznego, zarówno cywilne, jak i wojskowe. Przemiany te niesłusznie rozbudziły nadzieje na zmianę kursu politycznego w Polsce. Ekipa rządząca, która przejęła władzę wraz z Władysławem Gomułką, w sposób polubowny rozliczyła swoich poprzedników za popełnione „wypaczenia” i łamanie zasad „demokracji ludowej”. Podobnie potraktowano kierownictwo Informacji Wojska Polskiego, które tak naprawdę uniknęło odpowiedzialności za represje i terror wprowadzony w LWP w latach 1945–1956.

Byli podwładni gen. Andersa postrzegani byli jako środowisko prowadzące wywrotową akcję w LWP. Informacja Wojska Polskiego, kierowana paradygmatem o własnej nieomyślności, nie przyjmowała do wiadomości, że wielu żołnierzy gen. Andersa, rozczarowanych polityką państw alianckich, pomimo przejścia władzy w Polsce przez komunistów, pragnęło powrócić do kraju oraz do służby wojskowej. Znajdując się na terenie Polski w nowych realiach politycznych, andersowcy poddani zostali bezwzględnej inwigilacji, mającej na celu udowodnienie temu środowisku działalności szpiegowskiej na rzecz obcych państw. Biorąc pod uwagę metody i formy pracy śledczej stosowane przez Informację Wojska Polskiego, która preparowała dowody i przemocą fizyczną wymuszała przyznawanie się oskarżonych do rzekomo popełnionych przestępstw, należy z pewną dozą sceptycyzmu ocenić „sukcesy” tej formacji w tropieniu szpiegostwa w środowisku andersowców. Rozpoznanie środowiska andersowców i rzekome sukcesy Informacji Wojskowej wynikały zdecydowanie z przyjętej linii politycznej i wytycznych władz partyjno-rządowych.

Bibliografia

Dokumenty archiwalne:

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej:

- sygn. 843/9, *Rozkaz nr 064 Szefa Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego z 11 marca 1948 r.*;
- sygn. 834/48, *Uchwała nr 683/55 Rady Ministrów z 3 września 1955 r. o włączeniu wojskowych organów bezpieczeństwa oraz ich zakresu działania do Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego*;

⁴¹ AIPN, 834/37, *Rozkaz nr 063 Szefa Głównego Zarządu Informacji Ministerstwa Obrony Narodowej o przestrzeganiu zasad praworządności ludowej w pracy operacyjnej i śledczej Informacji WP z 30 marca 1954 r.*, k. 226-229.

- sygn. 1583, *Schemat strukturalny organów informacji Ministerstwa Obrony Narodowej z 1955 r.*;
- sygn. 834/47, *Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów o włączeniu wojskowych organów bezpieczeństwa do Ministerstwa Obrony Narodowej i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 28 listopada 1956 r.*;
- sygn. 834/1, *Pismo Szefa Zarządu Informacji Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego do Naczelnika Oddziału Informacji 3-go Szkoleniowego Pułku Czołgów z 17 października 1944 r.*;
- sygn. 834/1, *Pismo Szefa Wydziału Informacji Armii Polskiej w ZSRR do wszystkich Naczelników Oddziałów Informacji Wojska Polskiego z 19 sierpnia 1944 r.*;
- sygn. 834/5, *Pismo Szefa Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego do wszystkich Szefów Oddziałów Informacji Wojska Polskiego z 17 października 1946 r.*;
- sygn. 834/5, *Pismo Szefa Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego do wszystkich Szefów Oddziałów Informacji WP z 1946 r.* [b.d.]
- sygn. 2386/30110, *Biuletyn miesięczny nr 2 z października 1947 r. Biura Studiów Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego*;
- sygn. 2386/30144, *Biuro Studiów Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego, skrypt pt. „Reakcja polska na emigracji”*;
- sygn. 2386/18017, *Sprawozdanie Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego za 1948 r.*;
- sygn. 836/224, *Zarządzenie nr 65/HB Szefa Głównego Zarządu Informacji Ministerstwa Obrony Narodowej z 21 maja 1952 r.*;
- sygn. 834/15, *Pismo Zastępcy Szefa Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego do wszystkich Szefów Okręgowych Zarządów Informacji z 3 lutego 1950 r.*;
- sygn. 834/18, *Rozkaz nr 9/Inf. Ministra Obrony Narodowej z 19 grudnia 1950 r.*;
- sygn. 834/36, *Pismo Szefa Głównego Zarządu Informacji Ministerstwa Obrony Narodowej z 31 grudnia 1954 r.*;

Archiwum Państwowe w Rzeszowie:

- zespół nr 108, sygn. 116, H-2, tom IV, Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Rzeszowie, *Instrukcja Armii Krajowej z 26 października 1944 r.*;

Centralne Archiwum Wojskowe:

- sygn. 1544/73/167, *Etat nr Z-8/20-II kategorii Wydziału Informacji Okręgu Wojska Polskiego z 26 września 1945 r.*;
- sygn. IV.510.5.970, *Raport Wydziału Polityczno-Wychowawczego 8 Oddziału WOP z 6 lutego 1946 r.*

Opracowania:

- Grzelak Cz., Stańczyk H., Zwoliński S., *Bez możliwości wyboru. Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945*, Warszawa 1993.

- Kondracki T., *Gen. W. Anders a zagadnienie utrzymania Polskich Sił Zbrojnych w gotowości do działań po 1945 r.* [w:] *Bitwy gen. Andersa. Studia i materiały do dziejów 2 Korpusu Polskiego*, red. B. Polak, W. Handke, Z. Józwiak, t. VIII, Leszno 2007.
- Macinkowski A., Palski Z., *Ofiary stalinowskich represji w Wojsku Polskim*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, nr 1-2, Warszawa 1990.
- Palski Z., *Agentura informacji wojskowej*, Warszawa 1992.
- Palski Z., *Informacja Wojska Polskiego w latach 1943–1957*, „Pamięć i Sprawiedliwość”. Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej, nr 2, Warszawa 1997.
- Poksiński J., „TUN”. *Tatar–Utnik–Nowicki*, Warszawa 1992.
- Semków P., *Informacja Marynarki Wojennej w latach 1945–1957*, Warszawa 2006.
- Tkaczew W., *Organa informacji Wojska Polskiego 1943–1956. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 2007.
- Tkaczew W., *Powstanie i działalność organów informacji Wojska Polskiego 1943–1948. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 1994.
- Tkaczew W., *Wypaczenia w pracy śledczej służby Informacji WP w latach 1945–1948*, „Poglądy i Doświadczenia”. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Zmechanizowanych we Wrocławiu, nr 2, Wrocław 1992.

Abstract

Polish Army's Counterintelligence agency in regard to gen. Anders' soldiers in the years 1944–1956.

The article describes the activities of one of the communistic public security agencies in Poland in the years 1944-1956. *Polish Army's Counterintelligence* was a public security agency formed in 1943 in USSR, following the organizational structure of its Soviet counterparts. It was supposed to be a counterintelligence unit, in practice however, it was a communistic apparatus that sowed fear and controlled the Polish Army created at the side of the Red Army. The military secret police investigated and fought both real and fictitious enemies of the state present in the rank and file of the Polish Army. One of these so-called enemies were the soldiers who fought under gen. Władysław Anders during World War II.

Keywords:

Polish Army's Counterintelligence, public security agency, Polish Army, Anders soldiers